

ALDONA PAULAUSKIENĖ

Kauno technologijos universitetas

DĖL BŪTŪJŲ LAIKŲ INTERPRETAVIMO SVARBESNIUOSE LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKOS DARBUOSE

1. Šio straipsnio tikslas – parodyti labai nevienodą būtųjų laikų interpretavimą nuo pirmosios gramatikos iki šių dienų. Nevienodumas sąlygojamas trijų pagrindinių priežasčių: 1) būtojo dažninio laiko nėra jokioje kitoje indoeuropiečių kalboje, todėl sunkiai sekasi teoriškai apibrėžti jo esmę, suvokti būtojo dažninio laiko esminį skirtumą nuo darybinių iteratyvų, 2) nenustatyti paradigminiai vientisinių laikų ryšiai ir 3) nesugebėta sutarti dėl lietuvių kalbos veiksmo esmės ir jo santykio su laiko kategorija.

Istoriškai būtasis dažninis laikas nesiekia net baltų prokalbės: jo nėra latvių kalboje, jis nebuvo vartojamas visame Lietuvos plote (Zinkevičius 1966: 356–359; 1981: 116; *LKG* II: 112). Tačiau jis užfiksuotas pirmojoje lietuviškoje knygoje (1547) [1], Bretkūno Biblijos vertime (XVI a.), *Margaritoje Theologicoje* (1600), Slavočinskio giesmyne (1646). Būtojo dažninio laiko formas randame ir pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose, tik jos interpretuojamos skirtingai.

2. Kleinas (1653) būtajį dažninį laiką aprašė kaip tam tikrą kartotinių veiksmažodžių darybos būdą (*PLKG*: 503). Galima spėti, kad tokį sprendimą jam diktavo lenkų kalba, kurioje darybiniai iteratyvai atitinkamame kontekste vartojami ir lietuvių kalbos būtojo dažninio laiko reikšme. Kleinas dar nesuvokė, kad lietuvių kalbos priesaga *-davo* turi ne žodžių darybos, o gramatinio laiko reikšmę. Jeigu priesaga *-davo* turėtų žodžių darybos paskirtį, ji nederėtų tame pačiame kamiene su kitomis iteratyvų darybos priemonėmis, o juk dera: *šokinėjo – šokinėdavo, šūkavo – šūkaudavo*.

Sapūno gramatiką Šulcas išleido 1673 metais, bet ji parašyta anksčiau už Kleino (maždaug apie 1643 m.). Šioje gramatikoje nurodyti du būtieji laikai: būtasis kartinis laikas vadinamas *imperfektu*, arba *pirmuoju preteritu*, būtasis dažninis – *antruoju*, arba *taisyklinguoju preteritu* (*SC* 177 ir lent.). Nemanau, kad tai būtų leidėjo darbas. O jei ir taip, tai gana anksti būtasis dažninis laikas ištrauktas iš žodžių darybos ir pavadintas atskiru laiku. Anoniminėje Didžiosios Lietuvos gramatikoje (1737) būtasis kartinis laikas vadinamas *praeteritum perfectum*, o būtasis dažninis – *praeteritum frequentatioum* [2].

Kaip matome iš terminų, vienas autorius būtajį kartinį laiką vadina imperfektu, o kitas perfektu: abu vienodai teisūs ir neteisūs, nes ta pati būtojo kartinio laiko forma gali turėti abi reikšmes. Veiksmažodis *kalbėjau* gali reikšti praeities trukminį veiksmažodį (imperfektą) ir rezultatinę būseną, aktualią kalbamuoju momentu – „esu kalbėjęs“ (perfektą). Iš pirmųjų gramatikų autorių negalima reikalauti gramatinės formos daugiareikšmiškumo supratimo. Vadinasi, būtasis kartinis laikas pavadintas skirtingai todėl, kad vienam autoriui pasirodė pagrindinė viena, o kitam – kita reikšmė.

Kadangi būtojo dažninio laiko nėra kitose indoeuropiečių kalbose, istorinės gramatikos specialistai į jį žiūrėjo atsainiai. Jiems neatrodė reikšminga ieškoti fakto istorijos vien lietuvių kalboje, jei nėra jo formaliųjų atitikmenų ne tik indoeuropiečių, bet ir baltų prokalbėje. Todėl net XX a. antrosios pusės prestižinėje istorinėje lietuvių kalbos gramatikoje rasime aprašytus tik tris vientisinius laikus – esamąjį, būtajį (= būtajį kartinį) ir būsimąjį, tarsi būtojo dažninio nė nebūtų (Kazlauskas 1968). Net nepaaiškinta, kodėl apie jį nekalbama.

Pirmosios lietuvių kalbos istorinės gramatikos (dar vadinamos pirmąja mokslinė) autorius Augustas Šleicheris (Schleicher) veiksmažodžio laikus (ir visas kitas kalbos gramatinės kategorijas) aprašo sintaksės skyriuje, nes morfologija jam yra tik grynas formų mokslas (be reikšmės). Būtajį kartinį laiką jis vadina tiesiog būtuoju (*praeteritum*), o būtajį dažninį – imperfektu (*imperfectum*). Šie du laikai gramatikoje aprašomi ne vienoje vietoje, tarp jų įspraustas būsimasis laikas (*futurum*).

Tuo būdu būtasis dažninis atrodo kaip koks trinarės laiko kategorijos priedėlis veiksmo trukmei reikšti.

Iš žiupsnelio būtojo kartinio laiko pavyzdžių nustatomos jo reikšmės (paprastasis laikas, perfektas ir pliuskvamperfektas), bet pavyzdžiai nesuklasifikuoti, o pateikti vienoje vietoje: *mes ėjom, mes bekalbėdami ėjom. Ten švytravo kardučiai, ten lakiojo kulkužės. Dygau, dygusi užaugau, augusi mergavau, mergavusi martavau, martavusi boba tapau, boba tapusi, akis gavau, per tas akis pati išlindau* (mįslė: aguona) (Schleicher 1856: 306).

Šleicheris nebuvo didelis lietuvių kalbos mokovas, o kitose kalbose lietuvių kalbos būtojo dažninio laiko analogo jis negalėjo rasti. Būtasis dažninis laikas į vokiečių kalbą verčiamas konstrukcija su „pflēgte zu“: *Jis sakydavo „Er pflēgte zu sagen“. Aš maudydavausi „Ich pflēgte mich zu baden“* (Schleicher 1856: 309). Be to, vokiečių kalbos *pflēgen zu* „būti įpratusiam“ vartojama ir verčiant apibendrinamosios reikšmės esamąjį laiką: *Ruduo paprastai esti lietingas „Der Herbst pflēgt regnerisch zu sein“*. Taigi suvokti lietuvių kalbos būtojo dažninio laiko kaip gramatinės laikų formos atskirumą iš tikro svetimtaučiu nebuvo lengva.

Antanas Baranauskas nepasidavė Šleicherio įtakai ir skyrė du lygiaverčius praeities laikus: *buvusį (praėjusį) laiką ir būdavusį laiką* (Kalbomokslis 1896: 44). Baranauskas nevartoja *būtojo kartinio* ir *būtojo dažninio* laiko terminų, bet *buvusio* (kartą) ir *būdavusio* (kartais) laiko opozicija jo gramatikoje aiški iš pavadinimų semantikos.

Jauniaus gramatikoje trūksta net elementarios logikos. Ten rašoma, kad yra „vientisos išvaizdos keturiems laikams aptarti“, o pavyzdžiai pateikiami tik trijų laikų (praesens: *dirbu*; praeteritum: *dirbau*; futurum: *dirbsiu*). Ir tik ten, kur rašoma apie nuosakas, randame visus keturis laikus: *dirbu, dirbau, dirbdavau, dirbsiu*. K. Būga versdamas redaguoja, rašo, kad yra trys vientisiniai laikai, o prie nuosakų palieka Jauniaus surašytus visus keturis (plg. Явнисъ 1908–1916: 123 (originale), 160 (vertime)).

3. 1901 m. gramatikoje Jablonskiui dar buvo artimas Šleicherio laikų aiškinimas. Būtojo dažninio laiko reikšmę jis aiškina iš Šleicherio gramatikos paimtais tais pačiais vokiškaisiais atitikmenimis, tik būtojo dažninio laiko nenukelia po būsimojo laiko. Tada Jablonskis dar nebuvo sukūręs būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko terminų: būtąjį kartinį vadina *pereitu pasakojamuoju* (*praeteritum, narrativum, aoristus*), o būtąjį dažninį laiką – *pereitu paprastuoju* (*praeteritum frequentativum*). Lotyniškieji terminai rodo, kad būtasis (kartinis) pasakojamasis laikas atitinka klasikinių kalbų kelis laikus, o būtasis dažninis šiuo požiūriu gana paprastas – vienareikšmis.

1919 metais Jablonskis jau išvelgė būtųjų laikų opoziciją ir pirmąkart lietuvių kalbos gramatikos mokslo istorijoje pavartojo *būtojo kartinio* ir *būtojo dažninio* laiko terminus (Jablonskis 1919: 26). Tai jau kitas gramatinio mąstymo lygis: čia sugebėta nustatyti būtojo dažninio laiko priešpriešą kartiniam, taigi ir jo vietą gramatinėje vientisinių laikų sistemoje (plg. dar Jablonskio 1922 m. gramatiką: Jablonskis 1922/1957: 249). Sukurtas ir terminas, bet ar jis vykęs – kita kalba.

Dažninio laiko terminas nelabai vykęs, nes formomis su priesaga *-davo* reiškiamas ne kartojimo dažnumas, o tik skirtingumas nuo darybinių iteratyvų. Kokio dažnio kartojimas, pasako kontekstas (*dažnai ateidavo, kartais ateidavo, retai, labai retai ateidavo*). Geriau būtų laikų esmė būtų atspindėta, jei praeities laikų priešprieša būtų buvusi pavadinta *būtojo kartinio* ir *būtojo kartotinio laiko* priešprieša, bet *kartotinių* terminą Jablonskis vartojo darybiniais iteratyvams žymėti. Pirmam kurti kokio nors mokslo terminiją nelengva. Tą puikiai rodo Baranausko ir Jauniaus gramatikos. Jablonskiui iš esmės pavyko sukurti lietuvių kalbos gramatikos terminiją. Tad gal dabar nereikia kritikuoti šio nelabai vykusio termino, o tik išryškinti, apibrėžti jo tikrąjį gramatinį turinį.

Būtojo kartinio ir *būtojo dažninio laikų* opozicija esminė, todėl Jablonskio būtųjų laikų samprata greitai prigijo ir tradicinėje gramatikoje su nereikšmingomis išimtimis išsilaikė iki XX amžiaus paskutiniųjų dešimtmečių. Tik Otremskis pasiliko XIX a. antrosios pusės istorinės lyginamosios gramatikos teorinėje plotmėje: būtasis kartinis jo vadinamas tiesiog būtoju laiku –

praeteritum, o būtasis dažninis – *praeteritum frequentativum* (Otrębski 1956: 206–224). Būtajį dažninį laiką Otrębskis aprašo kaip praeityje turintį kartotinę reikšmę, o priesagą *-dav-* kildina iš darybinių iteratyvų (plg. *klykavo*). Priesagos *-dav-* istorinės kilmės nustatymas dar nesulygina jos vaidmens su darybinėmis iteratyvų priesagomis. Gimtoji lenkų kalba Otrębskiui padiktavo priesagos *-dav-* kilmės idėją, bet, puikiai mokėdamas lietuvių kalbą, jis suvokė, kad lietuvių kalboje tai yra specifinis atskiras laikas, o ne žodžių darybos rezultatas. Jo istorinė gramatika nereikalavo laikų paradigminių santykių nustatymo, todėl būtasis dažninis laikas aprašytas kaip atskiras, nenurodant jo opozicijos su būtoju kartiniu laiku. Otrębskio gramatikoje nėra net *būtojo kartinio laiko* termino.

4. Tobuliausiai iki šiol būtųjų laikų reikšmės aprašytos Zelmos Dumašiūtės (*LKG* II, 96–113): čia viskas teisinga ir daug gyvosios kalbos pavyzdžių. Grožinės literatūros sakiniai su pakankamu kontekstu, leidžiančiu ne tik kiekvieną laiką aprašyti atskirai, bet ir išryškinti specifinius būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko santykius su kalbamuoju momentu ir tarpusavy, nustatyti veikslų vaidmenį laiko reikšmių sistemoje. Tačiau nepagrįsta kritika be jokio atsakingumo nubraukė tai, kas buvo taip puikiai padaryta.

Recenzuota visa akademinė morfologija (*LKG* I, II). Recenzentų nuomone, būtojo kartinio laiko formos vienkartiškumo nerodančios: „juk galima sakyti ne tik *šovė kartą*, bet ir *šovė tris kartus*. O kur būtajame laike tas vienkartiškumas neabejotinas (pvz., *Nuskendo kaimyno šuo*), jis išlieka ir kitais atvejais (*Kaimyno šuo nuskęs*), vadinasi, priklauso ne laiko kategorijai, o veiksmožodžio leksinei reikšmei (Girdenis, Žulys 1973: 210).

Kodėl ši kritika neteisinga? Pirmiausia todėl, kad jos autoriai neatidžiai ir ne geranoriškai perskaitė tą tekstą, kurį kritikuoja. Veiksmožodis *šovė* dėl veiksmo trumpumo, staigumo žymi vieno karto veiksmą ir yra įvykio veikslas. Tik tokio veiksmo kartus galima tiksliai suskaičiuoti. Prie būtojo dažninio laiko nedera tikslus skaičiavimas. Tai aiškiai pasakyta recenzuojamojoje gramatikoje, bet į tai recenzantai nekreipė dėmesio. Laikų paradigmos neįmanoma aprašyti be veikslų gramatinio vaidmens suvokimo. Įvykio veiksmo veiksmožodžių kamiene dažniausiai priešdėliu (su lengvai paaiškinamomis išimtimis) pažymėta ne tik veiksmo baigtumo, bet ir visumos, vieno karto reikšmė. Eigos veiksmo veiksmožodžiai turi nežymėtą vieno karto reikšmę. Tad jie gali būti pavartoti ir kartiniame, ir kartotiniame kontekste: *Tąsyk jis ėjo iš miestelio* (vieno karto reikšmė); *Ne kartą mačiau, kaip jis ėjo nuleidęs galvą* (kartotinė reikšmė). Be to, ir veikslas recenzentų suprastas kaip individuali leksinė reikšmė. Specialiai parinktas toks pavyzdys, kur kartų negalima skaičiuoti. *Nuskęsti* tam pačiam subjektui iš tiesų įmanoma tik vieną kartą, bet *peršokti per griovį* jis gali ir kartą, ir keturis kartus. Taigi veikslas – ne individuali leksinė veiksmožodžio reikšmė, o jo kamieno gramatinė kategorija, išreikšta žodžių darybos priemonėmis. Lietuvių kalbos gramatikų autoriai dar ir iki šiol neįsisąmoninę, kad gali būti ne tik kaitybinės, bet ir klasifikacinės gramatinės kategorijos. Tiesa, daiktavardžio giminė nuo seno vadinama klasifikacine, bet giminių skirtumą rodo galūnės, o veikslų – priešdėliai ir priesagos.

Galima būtų leisti šiai nepagrįstai kritikai sudūlėti laiko dulkėse, jei ne jos sukeltas sąmyšis mokykliniuose vadovėliuose, atsiliepiantis tam tikru aidu ir akademinėse vienetinėse gramatikose, ir kituose gramatikos tyrinėjimuose. Kiti gramatikos autoriai mėgino gintis (Ambrazas, Valeckienė, Sližienė 1974: 177–186), o Dumašiūtė to padaryti jau nebegalėjo. Kas po to atsitiko? Palikti terminai *būtasis kartinis* ir *būtasis dažninis*, bet būtasis kartinis apibrėžtas kaip praeities veiksmą reiškiantis laikas, o būtasis dažninis – praeities kartojamą veiksmą. Grįžta į Otrębskio būtųjų laikų sampratą, bet paliktas terminas *būtasis kartinis laikas* neišvengiamai žymi *karto reikšmę*. Net anglų kalbos *past* išverstas būtoju kartiniu laiku (*LG* 1997: 245) nepaisant, kad terminas pavadina sąvoką. O būtasis dažninis laikas ir iki šiol vadinamas dažniniu. Tik samprotaujama taip: „Kadangi pasikartojimas yra ne laiko, o veiksmo pobūdžio reikšmė, būtasis dažninis laikas iš tikrųjų yra tam tikras būtojo laiko variantas, iš tradicijos laikomas atskiru laiku“ (*DLKG* 1994: 291). Skaitai ir stebiesi dviem dalykais: nesugebėjimu ar tiesiog nenorėjimu suprasti tai, ką sako tradicinė gramatika (tradicija susikuria ne tuščioje vietoje) ir paprasčiausia logika. Jei

būtas dažninis laikas yra būtojo laiko variantas, tai ir yra laikas, o ne kokia nors iteratyvinė forma, rodanti veiksmo pobūdį. Veiksmažodžiai *bėginėti*, *šokinėti*, *šūkauti* taip pat reiškia kartotinį veiksmažodį, bet niekam dar nėra atėję į galvą šį kartojimąsi priskirti prie laiko. Gramatikų autoriams derėjo ne kurti kokią naują teoriją, o gerai pagalvoti, kuo skiriasi darybinių priesagų žymimas kartotinis veiksmo pobūdis nuo to kartojimo, kuris žymimas būtojo dažninio laiko priesaga.

5. Akselio Holfuto ir Jūratės Pajėdienės straipsnyje perskaičius teiginį, kad laikas yra deiktinė kategorija, rodanti veiksmo santykį su atskaitos tašku laiko ašyje (Holvoet, Pajėdienė 2004: 121), tikėtasi, kad bus galutinai nustatyta būtojo dažninio laiko vieta kitų lietuvių kalbos vientisinių laikų sistemoje. Juk jis žymi kitokį veiksmo santykį su kalbamuoju momentu, negu būtas kartinis laikas, ir turi visą pluoštą skiriamųjų požymių nuo būtojo kartinio laiko. Jis niekada nereiškia artimos praeities veiksmo (negalima pasakyti: *Aš šiandien jau kelis kartus valgydavau*). Šiame kontekste tinka tik būtas kartinis laikas (*Aš šiandien jau kelis kartus valgiau*). Buvo tikėtasi, kad jei jau nepripažintas, tai bent argumentuotai bus sukritikuotas būtųjų laikų aprašas, kur ir paties būtojo dažninio laiko susiformavimo priežastimi laikoma praeityje išryškėjusi veikslų opozicija (Paulauskienė 1994: 326). To nesulaukta.

Gaila, kad XXI amžiaus gramatika kuriama taip, tarsi nieko reikšminga anksčiau nebuvo pasakyta, kad nesiremiamas ne bendrosios kalbotyros aksiomomis, teigiančiomis, kad paradigmai priklausantis narys privalo turėti bent vieną specifinį kontekstą, kuriame jis negali būti pakeistas kitu tos pačios paradigmos nariu. Vieną kontekstą, kur būtas kartinis laikas negali būti pakeistas būtoju dažniniu, ką tik nurodėme. O štai kontekstas, kur būtojo dažninio laiko negalima pakeisti kartiniu: *Taip atsitikdavo kiekvienais metais*. Žinoma, čia labai svarbu suvokti dviejų kategorijų – veikslų ir laiko ryšį. Betgi veikslas dar neapibrėžtas kaip gramatinė kategorija. Neteisinga būtų teigti, kad tai nebuvo padaryta, bet ir teisingas vieno tyrėjo sprendimas, nuolat nutylimas, nesusilaukiantis nei argumentuotos kritikos, nei palaikymo, praktiškai nieko nereiškia.

XXI a. gramatikos tyrinėjimuose yra dvi originalios išvados: 1) „Būtojo dažninio laiko priskyrimas laiko paradigmam remiasi tik tradicija“ (Holvoet, Pajėdienė 2004: 124) ir 2) „Tai, kad būtojo laiko kartinių ir dažninių formų priešprieša (*parašė – parašydavo*) yra kaitybinė, taigi ir gramatinė, nekelia abejonių. Tačiau tradiciškai lietuvių kalbos gramatikoje ši priešprieša nėra priskiriama veikslui. Bet jos negalima priskirti ir laiko kategorijai, nes abiejų formų laiko vertė yra ta pati“ (Holvoet, Čižik 2004: 142).

Su šiais teiginiais sunku sutikti, nes jie visiškai nepagrįsti. Gramatika nėra vien tik kaityba. Tarp formų *parašė* ir *parašydavo* negali būti veikslų priešpriešos, nes jos abi yra įvykio veikslai. Pavyzdžiui, Dambriūnas rašo, kad neteisinga yra vadinti būtąjį dažninį laiką imperfektiniu laiku (eigos veikslų laiku): „[k]adangi galima kalbėti apie kartojimąsi tiek veiksmo trukmės, tiek atskirų baigtų veiksmų, tai suprantama, kad ir dažninės formos gali reikšti tiek imperfektyvinį, tiek perfektyvinį aspektą. Tik kyla klausimas, ar kiekviena dažninė forma gali reikšti abu aspektus.“ Ir čia pat atsako: „[p]asirodo, kad vienos jų yra tik imperfektyvinės, kitos tik perfektyvinės, o trečios neutralios“ (Dambriūnas 1960: 80). Tai savaimė suprantama: jei veiksmažodis yra tik eigos veikslas, jo abiejų būtųjų laikų formos bus tik eigos veikslai (*atrodė – atrodydavo, pavydėjo – pavydėdavo, priklausė – priklausydavo*), jei veiksmažodis yra tik įvykio veikslas, tai jo ir būtųjų laikų formos yra tik įvykio veikslai (*žvilgtelėjo – žvilgtelėdavo, krūptelėjo – krūptelėdavo; dingo – dingdavo, mirė – mirdavo*), jei veiksmažodžio veikslas priklauso nuo konteksto, jis, nekeisdamas formos, gali būti ir eigos, ir įvykio veikslas (*pažino – pažindavo, suprato – suprasdavo*).

Tose kalbose, kur veikslas laikomas atskira kategorija nuo laiko, jo raiškos funkcijos tenka modifikacinę reikšmę turinčioms žodžių darybos priemonėms – priešdėliams ir priesagoms. XX amžiaus akademinė lietuvių kalbos gramatika niekaip nenorėjo pripažinti, kad žodžių darybos priemonės gali turėti gramatinę reikšmę, nors bendrojoje kalbotyroje tai buvo pripažinta.

6. Lietuvių kalbos veikslų priešpriešos pirmiausia reikia ieškoti laiko formų viduje, nes tai ne galūnių, o kamieno gramatinės reikšmės skirtybės. Tik į klausimą *Ką jis dabar daro?* negalima

atsakyti įvykio veiksmo veiksmožodžiu, bet apibendrinimo, kartojimo atveju ir esamojo laiko veikslų pora yra. Taigi turime tokias veikslų poras: *daro – padaro* (galima tai pavadinti esamuoju kartotiniu ar įprastiniu laiku), *darė – padarė, darydavo – padarydavo, darys – padarys*. Be to, tarp esamojo ir būtojo kartinio laiko yra sutaptinė laiko ir veiksmo priešprieša (panaši į graikų kalbos prezento ir aoristo opoziciją): *daro – padarė, skęsta – nuskeno, ateina – atėjo, miršta – mirė, duoda – davė, gauna – gavo* ir t. t.

Norminės lietuvių kalbos priesaga *-inėti* neturi gramatinio kartojimosi reikšmės, o būtojo dažninio laiko priesaga *-davo* neturi darybinės ir veiksmo reikšmės. Ji yra kito rango. Pirmoji žymi tai, ką lotyniškuoju terminu pavadintume *iterativum*, o antroji – *frequentativum*. Jau sakytą: jei šios priesagos turėtų tą pačią reikšmę, nederėtų tame pačiame žodyje.

Slavų kalbose ir pietų bei pietryčių Lietuvos tarmėse, neturinčiose būtojo dažninio laiko, iš tiesų ta pati priesaga žymi ir tęstinio, ir kartotinio veiksmo reikšmę. Pavyzdžiui, rusų kalbos posakį *Он рассказывает* į norminę lietuvių kalbą verčiame priklausomai nuo situacijos, konteksto dvejopai: *Jis pasakojo* ir *Jis pasakodavo*. Taip pat ir susisiekančiose su slavais tarmėse vietoj *geria* vartota *išgerinėja*, o vietoj *gėrė, gerdavo* – *išgerinėjo*. Lietuvių kalbos normintojai tokių formų nelaiko savomis ir griežtai taiso.

Neabejotinas ir tas faktas, kad tam tikruose kontekstuose opoziciniai nariai gali būti vartojami sinonimiškai. Natūrali laikų sinonimija nieku būdu neleidžia teigti, kad skirtingos laikų formos apskritai yra vienos vertės. Tai gramatinė stilistika: *Tuščia būdavo jūra, ir niekur nesimatė nei laivo, nei valtelės, tik kopose siautė vėjas, nešiojo smiltis, blaškė, lingavo šiurkščius viksvynus ir bėgo, skubėjo prie kranto baltakartės bangos. Pribėgusios jos papūškėdavo į krantą, šnarėdamos išsiliedavo paplūdimy ir apsiputojusios nenoromis traukdavosi atgal į jūrą* (A. Vienuolis).

Tolimoje praeityje apibendrinimo atveju sinoniminiai gali būti visi vientisiniai laikai: *Mano metais tėvai nebuvo tokie kuklūs su savo vaikais, kaip kad dabar. Ne taip pasakei* (pasakydavai, pasakai, pasakysi) – *diržu gavai* (gaudavai, gauni, gausi), *ne taip žengei* (žengdavai, žengi, žengsi) – *iena ar pagaliu suvanos* (suvanodavo, suvanojo, suvanoja), *kas tik rankon jiems pakliūdavo* (pakliuvo, pakliūva, paklius). *Bet manai, kad mes tėvų bijodavom* (bijojom)? *Nei kiek! Tik, būdavo, žiūri, kur pasprukti* (V. Krėvė).

Įterpinys *būdavo* nuo seno vartojamas keliais variantais ir tose tarmėse, kur paprastai išsiversdavo be būtojo dažninio laiko. Tirdami Druskininkų tarmę, užrašėme įterpinį *būlavo* (*Naktinienė* ir kt. 1988: 45). Teko dar girdėti tose apylinkėse ir formas *būdoc, būloc* [3]. Toks įterpinys leidžia, kalbant apie įprastinius, kartotus praeities veiksmus, vartoti esamojo ir būsimojo laiko formas: *Miškan, būdavo, eini, tai net akį veria* (A. Baranauskas). *Būdavo, kai atsivers Šepetynės raistakiai, kai pažliugs keliai, tai sausiausioj vietoj ratai iki stebuliy* (J. Baltušis).

7. Taigi vientisinių lietuvių kalbos veiksmožodžio laikų paradigma aiški: kiekvienas jos narys turi po specifinį kontekstą, kuriame negali būti pakeistas kitu nariu ir kontekstus, leidžiančius sinoniminį paradigmą sudarančių narių vartojimą (stilistinę laikų muziką). Tai reikia tik suprasti ir įvertinti.

Sutrumpinimai

DLKG – Ambrazas, V., red., *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

LKG – Ulvydas, K., red., *Lietuvių kalbos gramatika I: Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis)*, Vilnius: Mintis, 1965; II: *Morfologija (veiksmožodis, prievieksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, išiktukas)*, Vilnius: Mintis, 1971.

PLK – Martynas Mažvydas. *Pirmoji lietuviška knyga*, tekstą ir komentarus paruošė M. Ročka, (Lituanistinė biblioteka 15), Vilnius: Vaga, 1974.

PLKG – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

SC – Sapūno ir Šulco gramatika *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, įžangos straipsnį parašė ir gramatiką iš lotynų kalbos išvertė K. Eigminas, spec. redaktorius B. Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

U – *Universitas Lingvarum Lituaniae*, iš lotynų kalbos vertė ir įvadą parašė K. Eigminas, Vilnius: Mokslas, 1981.

Literatūra

Ambrazas, V., Valeckienė, A., Sližienė, N. 1974: Keletas svarstytinų lietuvių kalbos morfologijos klausimų. *Baltistica*, 10 (2), 177–186.

Dambriūnas, L. 1960: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių aspektai*, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Girdenis, A., Žulys, Vl. (rec.) 1973: Lietuvių kalbos gramatika I, II. *Baltistica* 10 (2), 203–214.

Holvoet A., Pajėdienė, J. 2004: Laiko kategorija ir laiko formos. A. Holvoet, L. Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2), 121–140.

Holvoet, A., Čižik, V. 2004: Veikslo priešpriešos tipai. A. Holvoet, L. Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2), 141–162.

[Jablonskis, J.] 1919: Petro Kriaušaičio ir Rygiškių Jono *Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija*, Vilnius.

Jablonskis, J. 1922/1957: Lietuvių kalbos gramatika. J. Palionis (sud.), *Jonas Jablonskis. Rinkiniai raštai I*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 181–433.

Явнисъ, К. 1908–1916: *Грамматика литовскаго языка*. Литовский оригиналь и русский переводъ, Петроградъ.

Kalbotmoksliis lėtuviszškos kalbos, iszdūtas per L. L. Tilžėje 1896.

Kazlauskas, J. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.

Naktinienė, G., Paulauskienė, A., Vitkauskas, V. 1988: *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Otrębski, J. 1956: *Gramatyka języka litewskiego III: Nauka o formach*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Paulauskienė, A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Schleicher, A. 1856: *Handbuch der litauischen Sprache. Litauische Grammatik*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.

Zinkevičius, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius, Z. 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika II*: Vilnius: Mokslas.

Išnašos

[1] *Maksla šito tevai iusu trakšdava turėti, ale to negaleia ne vienu budu gauti (PLK)*.

[2] Originalo puslapiai nenumeruoti, o K. Eigmino vertime neatsispindi šis būtųjų laikų skirtumas (U: 104).

[3] „Druskininkų tarmių žodyne“ įrašyta ir forma *būlos*. Tik ši forma gali būti atsiradusi dėl neaiškiai ištarto ar išgirsto žodžio galo.

Gauta 2010 m. vasario 1 d.

Priimta 2010 m. kovo 22 d.

Aldona Paulauskienė
Kalbotyros katedra
Kauno technologijos universitetas
[aldona.paulauskienė@ktu.lt]